

Sissel Seim

Uniwersytet w Oslo,

Wydział Nauk Społecznych, Centrum Badań nad Pomocą Społeczną

Email: Sissel.seim@sam.hio.no

„Odgórne i oddolne strategie walki z ubóstwem w Norwegii – programy pomocy społecznej i ruchy osób marginalizowanych”.

Ekspertyza przygotowana w ramach projektu

„EAPN Polska – profesjonalny dialog na rzecz Europy Socjalnej”

Projekt „EAPN Polska – profesjonalny dialog na rzecz Europy Socjalnej” jest realizowany przy wsparciu udzielonym przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego oraz budżetu Rzeczypospolitej Polskiej w ramach Funduszu dla Organizacji Pozarządowych.

Wprowadzenie

Ubóstwo i marginalizacja w społeczeństwie norweskim stały się gorącymi tematami debaty publicznej, zaś zwalczanie ubóstwa zajmuje wysoką pozycję na agendzie politycznej tego kraju. W niniejszym sprawozdaniu omówię, w jaki sposób mobilizacja i oddolne ruchy grup marginalizowanych wpłynęły na uwidocznienie problemu ubóstwa w Norwegii i jak ruchom tym udało się zyskać uznanie i pozycję w dialogu z ustawodawcą. Główne pytanie, na które zamierzam odpowiedzieć, dotyczy tego, w jaki sposób odniesione sukcesy mogą również stanowić wyzwanie dla tych ruchów jeśli chodzi o wybór strategii oporu. Najpierw omówię ubóstwo w kontekście norweskiego systemu pomocy społecznej i implikacje życia w ubóstwie w zamożnym społeczeństwie. Następnie, omówię wprowadzenie konceptu ubóstwa do agendy politycznej pod koniec lat 90. XX w., po czym przedstawię teorie ruchów społecznych. W kolejnych rozdziałach omawiam ruchy społeczne i organizacje grup marginalizowanych, działających w Norwegii oraz ich rolę we wpływaniu na procesy polityczne, a także dylematy związane z jednoczesnym pełnieniem roli radykalnej opozycji i integralnego elementu sfery politycznej.

Ubóstwo w kontekście norweskiego systemu pomocy społecznej

W świecie pogrążonym w licznych powiązanych ze sobą kryzysach (kryzys produkcji żywności, kryzys klimatyczny, światowy kryzys gospodarczy), które wciąż zwiększają poziom ubóstwa, bardzo wyraźnie ujawnia się podstawowe bezpieczeństwo, jakie zapewnia norweski system pomocy społecznej. W perspektywie międzynarodowej problem ubóstwa i wykluczenia społecznego w Norwegii może wydać się bez znaczenia. Istnieje wiele metod pomiaru ubóstwa, lecz zgodnie z większością stosowanych powszechnie definicji Norwegia jest jednym z krajów o najniższej liczbie osób żyjących w ubóstwie (według raportu UNDP z 2007 r.). Ponadto porównania międzynarodowe najczęściej oparte są na pomiarze dochodu rozporządzalnego z pominięciem znaczenia specyfiki danego kraju jeśli chodzi o dostęp do darmowych lub subsydiowanych usług społecznych (por. Scruggs & Allan 2006). Biorąc pod uwagę wartość dostępnej opieki społecznej, ochrony zdrowia i edukacji, poziom ubóstwa w Norwegii jest jeszcze niższy (Aaberge et al. 2008). Biorąc pod uwagę jedynie względny dochód, nawet grupy osób ubogich w Norwegii mogą być uważane za zamożne w porównaniu do ubogich z innych państw zachodnich, nie wspominając o krajach trzeciego świata (Hagen & Lødemel 2003, str.214). Innymi słowy, problem ubóstwa w Norwegii może

wydawać się marginalny zarówno pod względem skali, jak i konsekwencji dla dotkniętych grup.

Jeśli zastosujemy norweską definicję ubóstwa (odnosząca się do osób o dochodach poniżej 50% mediany dochodów), trzy procent norweskiej populacji żyje poniżej progu ubóstwa. Przy użyciu definicji Unii Europejskiej (60% mediany dochodów) można zdefiniować około 7-8% populacji jako osoby ubogie. Ubóstwo względne w Norwegii od 1980 r. wzrosło o około 20-25% (Fløtten 2007, str.264). Paradoksalnie trwanie ubóstwa w Norwegii jest częściowo związane z rosnącą zamożnością społeczeństwa. Poniżej przedstawię trzy najważniejsze tendencje.

Po pierwsze, od lat 90. XX w. wzrost dochodu najbogatszych warstw społeczeństwa przyspieszył, powodując stały wzrost części ich dochodów całkowitych (Aaberge & Atkinson 2008, Fløtten 2007, str.262-263). Rosnące nierówności pod względem dochodu są związane z większymi wpływami z rynku kapitałowego oraz z większym rozrzutem płac (AID 2006). Przyczyniają się do nich również takie czynniki, jak zmiany systemu podatkowego, dotyczące zysków kapitałowych (Aaberge & Atkinson 2008, str.12), rosnące znaczenie dziedziczenia zysków i majątku (Breivik 1998, SSB 2008c), a także, do pewnego stopnia, zjawisko rosnącej homogamii, czyli wyszukiwania partnerów życiowych o podobnym potencjale zarobkowym (Aslaksen, Wennemo & Aaberge 2000). Przy zastosowaniu relatywnego podejścia do pomiaru ubóstwa, wzrost nierówności w dochodach zawsze zwiększa stopę ubóstwa.

Drugim czynnikiem zwiększającym relatywne ubóstwo, który można wiązać z rosnącą zamożnością społeczeństwa, dotyczy przyspieszającego procesu indywidualizacji. Ogólny wzrost gospodarczy przy równoległej ekspansji systemu państwa opiekuńczego, zdaje się redukować zobowiązania i zaangażowanie społeczne, które dawniej stanowiły swoisty bufor, chroniący jednostki przed ubóstwem. Jest to zjawisko w szczególności związane z więziami w rodzinie i wśród krewnych. Partnerstwo ma o wiele słabszą pozycję. Można oczekiwać, że około połowa dzisiejszych małżeństw skończy się rozwodem (Blekesaune & Øverbye 2004). Liczba jednoosobowych gospodarstw domowych wzrasta. W 1960 r. jedynie 14% populacji mieszkało samotnie, obecnie jest to 40% (SSB2008b). Odsetek samotnych rodziców od roku 1970 do 2000 r. potroił się (Kjeldstad & Rønsen 2002).

Grupy, które z powodu takich zmian w strukturze rodziny zwiększyły swoją liczebność (np. samotni rodzice czy młodzi ludzie mieszkający samotnie) mają zdecydowaną nadreprezentację w statystykach ubóstwa (SSB 2008B). Nie ma powodu sądzić, że grupy te celowo wybierają życie w relatywnym ubóstwie, nawet jeśli pewna liczba młodych ludzi

może woleć przez kilka lat żyć niezależnie od rodziny choć z ograniczonymi środkami do życia. Raczej należy interpretować to jako wzrost nowych grup ryzyka, związany z ogólną tendencją zmian w strukturach gospodarczych, politycznych i kulturowych, związanych z więzami rodzinnymi. Tendencje te w znacznym stopniu wykraczają poza sferę wpływów poszczególnych osób. Wzbogacenie się społeczeństwa zwiększyło niezależność jednostki, co dla niektórych grup oznacza zwiększenie ryzyka doświadczania okresów relatywnego ubóstwa.

Po trzecie, zamożne społeczeństwo przyciąga różne grupy osób spoza granic kraju. Są to zarówno osoby o wysokim stopniu wykształcenia, jak i osoby o niewielkich zasobach finansowych (Østerud & Hveem 2007, str.351). Ta ostatnia grupa znajduje się w szczególnie trudnej sytuacji, ponieważ ma niższe wykształcenie, mniejsze doświadczenie, mniejsze kompetencje kulturowe i mniejszą sieć powiązań społecznych, co ma znaczenie dla znalezienia pracy (Nerland 2008, Brochman & Hagelund 2005, Djuve & Kavli 2007). Liczba imigrantów pochodzących z ubogich krajów wzrosła w Norwegii z 20000 w 1970 r. do 320000 obecnie (SSB, Statistikkbanken). Grupy te są nadmiernie reprezentowane w statystykach ubóstwa (SSB 2008b). Jednocześnie nowoprzybyli imigranci i uchodźcy niekoniecznie postrzegają sami siebie jako ubogich. Dla wielu przybycie do Norwegii oznacza poprawę sytuacji materialnej (Hagen & Lødemel, 2003).

Rosnące nierówności wywołane zwiększonym tempem wzrostu dochodów najbogatszych, coraz bardziej zindywidualizowane społeczeństwo i rosnąca liczb imigrantów z uboższych krajów to czynniki stojące na przeszkodzie skutecznej walki z ubóstwem w Norwegii.

Ubóstwo, marginalizacja i wykluczenie społeczne

Nawet jeśli w szerszym kontekście międzynarodowym ubóstwo w Norwegii może być postrzegane jako problem marginalny, to dla osób, których dotyczy, z pewnością jest problemem bardzo dotkliwym. Szczególnie w bogatszych krajach, trwałe ubóstwo jest związane z niskim poziomem integracji społecznej – w krajach bogatszych osoby żyjące w ubóstwie na ogół są w mniejszym stopniu włączone w społeczne sieci powiązań i organizacje społeczeństwa obywatelskiego (Böhnke 2008).

Osobiste sieci powiązań są postrzegane jako dobro samo w sobie, które Bourdieu (1986) opisuje jako kapitał społeczny. Poprzez osobiste i społeczne sieci powiązań dana osoba uzyskuje dostęp do ważnych informacji, korzystnych transakcji, dobrej pracy itd. Bourdieu podkreśla konieczność inwestowania nakładów w rozwój i utrzymanie sieci

powiązań. W zamożnych społeczeństwach osoby ubogie mogą nie mieć wystarczających zasobów do budowania i utrzymywania osobistych relacji (Hjelmtveit 2008).

Zapłata za pracę jest bardzo ważnym źródłem dochodu i również stanowi pole do integracji społecznej, dlatego czynniki takie jak niemożność podjęcia pracy ze względu na problemy na rynku pracy, brak miejsc pracy, brak wykształcenia czy problemy ze zdrowiem będą czynnikami ryzyka ubóstwa i wykluczenia społecznego w społeczeństwie norweskim (Naper, van der Wel & Halvorsen 2008).

Rola samomobilizacji osób ubogich – uwidacznianie ubóstwa

Przez ponad 30 lat – 70. XX w. do połowy lat 90. – ubóstwo nie było widoczne w dyskursie politycznym i publicznym ani w badaniach społecznych. W latach 70. premier Norwegii, Oddvar Nordli wyraził powszechną opinię społeczeństwa, deklarując konieczność wykorzenienia ubóstwa przez państwo opiekuńcze (Stjernø 1985). Według Stjernø na początku lat 80. XX w. koncepcja ubóstwa była niemal całkowicie nieobecna w debacie publicznej i badaniach naukowych, a badacze zjawisk społecznych kwestionowali istnienie ubóstwa w społeczeństwie norweskim (ibid.). Ta „niewidzialność” ubóstwa była o wiele silniejsza w Norwegii niż w innych krajach skandynawskich. Według Halleröd i innych (1996, str.328) ubóstwo w Szwecji, Danii i Finlandii zostało odkryte ponownie w latach 80. XX w. wraz z nową tradycją badań.

Ta sytuacja zmieniła się całkowicie. Ubóstwo jako problem społeczny jest w Norwegii przedmiotem debaty publicznej i politycznej oraz ważnym tematem badań naukowych np. mających na celu poznanie rozległości zjawiska ubóstwa, badań grup zagrożonych ubóstwem czy konsekwencji ubóstwa dla dzieci z ubogich rodzin. Walka z ubóstwem zajmuje wysokie miejsce wśród postulatów politycznych przywoływanych w związku z wyborami parlamentarnymi. Obecny premier Jens Stoltenberg po wygranych wyborach parlamentarnych w 2005 r. obiecał całkowicie wyeliminować ubóstwo w Norwegii.¹

Co wywołało takie zmiany w świadomości społecznej i politycznej norweskiego społeczeństwa? W jaki sposób samomobilizacja grup marginalizowanych wpłynęła na te zmiany? Postaram się udzielić odpowiedzi na powyższe pytania w oparciu o studium samomobilizacji osób ubogich w Norwegii (Seim 2006). Na początku pokrótce zarysuję ramy teoretyczne tego, co rozumiemy pod pojęciem działań kolektywnych.

---

¹ Obietnica ta nie została spełniona. Ta sama koalicja wygrała wybory we wrześniu 2009 r. Oczekujemy na jej nowe deklaracje w kwestii zwalczania ubóstwa w Norwegii.

Mobilizacja grup marginalizowanych

Badacze ruchów społecznych i działań kolektywnych stworzyli wiele różnych teorii, wyjaśniających w jaki sposób grupom udaje się mobilizować i przyciągać uwagę do swoich problemów i jak ich postulaty stają się elementem agendy politycznej (Cohen 1985). Tradycyjne teorie postrzegały działania kolektywne jako zachowania nieracjonalne, wywołane przez poczucie krzywdy i łamanie norm społecznych, a często także przez agitatorów, siejących niezadowolenie (Hoffer 1951, Blumer 1957, 1951/1995, Smelser 1962). Teorie te interpretowały ujawniające się problemy jako działalność agitatorów i organizatorów kreujących konflikty społeczne. Teorie późniejsze prezentują inny paradygmat - działania kolektywne i mobilizacja to według nich racjonalne zachowania tych grup społecznych, które próbują walczyć o swoje interesy. Teorie racjonalnego wyboru (Olson 1965/1995) nie pozostawiają jednak wiele nadziei na zorganizowanie się grup marginalizowanych. Teoria mobilizacji zasobów tłumaczy działanie kolektywne jako sieć organizacji ruchu społecznego (SMO) (Zald i Ash 1966/1994, McCarthy i Zald 1973/1994, Granovetter 1973, 1978). Polityczne teorie zorientowane na proces skupiają się na okazji do zmiany stworzonej przez *polityczne możliwości sytuacyjne* (Tarrow 1994, 1995, Tilly 2004).

Uwidocznianie problemów społecznych i włączanie ich do agendy politycznej to wspólne cele grup marginalizowanych. Alain Touraine rozumiał ruch społeczny szerzej, jako wynik konfliktów społecznych (Touraine 1991). Uwidocznienie ubóstwa i uznanie go za problem społeczny polega nie tylko na ujawnieniu indywidualnych sytuacji, ale również na uwidocznieniu *konfliktów społecznych* wewnątrz społeczeństwa. Ubóstwo jest tu rozumiane jako konflikt władzy, interesów i niesprawiedliwość wewnątrz zamożnego społeczeństwa.

Badania nad mobilizacją osób ubogich w Norwegii

Prześledziłam próby mobilizacji wśród osób ubogich (w tym osób otrzymujących zasiłki i bezrobotnych) w Norwegii od 1992 r. do 2005 r. (Seim, Hjemdal and Nilsen 1996, Seim 2006). W tym czasie grupy marginalizowane w Norwegii przeprowadziły kilka akcji w ramach działań kolektywnych, wymagających ścisłej współpracy pomiędzy różnymi grupami i organizacjami. Badanie skupiało się głównie na organizacji „Poor House” założonej w 1994 r. w Oslo i śledziło mobilizację sieci przekształconej później w „Welfare Alliance”. Obie te

grupy działały równocześnie jako grupy działań kolektywnych, formalne organizacje i centra wzajemnej pomocy, a działaczom oferowano udział w kilku grupach jednocześnie. Ogólnym celem badania było zrozumienie warunków niezbędnych do powstania procesów społecznych, prowadzących do mobilizacji osób ubogich. Badanie przeprowadzono w ramach projektu badawczego we współpracy z „Poor House” i innymi grupami.

Jednym z najważniejszych celów działania organizatorów ruchu społecznego jest uwidocznienie ubóstwa w zamożnym społeczeństwie norweskim i włączenie go do agendy politycznej. Aktywni uczestnicy ruchu chcieli „nadać ubóstwu twarz”, chcieli, by *głos* osób ubogich był słyszany, także przez polityków, i aby reprezentował interesy tych osób.

Drugim ważnym celem było poprawienie warunków i jakości życia osób ubogich w Norwegii. Jakie były rezultaty działań? Czy ruchowi udało się osiągnąć któryś z celów? Czy udało mu się uzyskać jakieś udogodnienia dla osób ubogich? Postanowiłem przebadać wpływ mobilizacji osób ubogich na osiągnięcie następujących celów:

- Uwidocznienie ubóstwa w społeczeństwie norweskim
- Włączenie problemu ubóstwa do agendy politycznej
- Oddanie osobom ubogim *głosu*

Cele badania była ocena, czy cele te zostały spełnione. Jeśli chcemy dowiedzieć się czy organizacjom ruchu społecznego udało się uwidocznić problem ubóstwa, musimy najpierw dowieść, że takie zmiany zaszły po tym, jak rozpoczęto działania kolektywne. Po drugie, należy ustalić, czy działalność organizacji przyczyniła się do tych zmian.

Aby sprawdzić, czy zaszła jakaś zmiana, przestudiowałam dyskurs ubóstwa w mediach, korzystając z wycinków z gazet oraz z bazy danych norweskich czasopism z lat 1992-2005. Skupiłam się w szczególności na dyskursie politycznym w okresach przedwyborczych, badając gazety i oficjalne dokumenty. Poniższe studium przypadku można wykorzystać również w badaniach nad samomobilizacją osób ubogich (Becker 1992, Ragin 1992, Flyvbjerg 2000).

Powstanie organizacji „Poor House” i „Welfare Alliance”

Na początku lat 90. XX w. istniało tylko kilka organizacji działających na rzecz różnych grup potrzebujących – dwie organizacje dla bezrobotnych i dwie grupy działające na rzecz osób otrzymujących świadczenia opieki społecznej. Około 1992 r. organizacje te zaczęły współpracować z zamiarem stworzenia organizacji patronackiej. W 1994 r. współpraca się załamała, a grupa działaczy założyła „Poor House”. Choć nazwa, jaką wybrali miała prowokować do dyskusji na temat ubóstwa, okazała się ona prowokująca również dla innych organizacji. Najpierw działali przez jakiś czas nieformalnie, po czym w 1996 r. wystartowali jako sieć. W 1997 r. wspólnymi siłami uczestniczyli w kampanii wyborczej. Również 1997 r. pięć organizacji z sieci przeprowadziło badania na temat organizacji działających na rzecz grup marginalizowanych, które wykazało, że działa aż 39 różnych organizacji i grup, o różnym stażu i liczebności (Johannessen et al. 1999). W 1998 r. organizacje z sieci stworzyły organizację patronacką o nazwie „Welfare Alliance”.

Od około 1990 r. grupy osób ubogich, bezrobotnych i otrzymujących świadczenia socjalne występują na arenie publicznej w ramach kolektywnych podmiotów, walczących o swoje interesy. Kolejne pytania, na które musimy odpowiedzieć, to: czy samomobilizacja osób ubogich przyczyniła się do uwidocznienia ubóstwa w społeczeństwie norweskim, czy ubóstwo zostało uznane za palący problem społeczny i czy problemy osób ubogich znalazły się na agendzie politycznej.

Ubóstwo staje się widoczne w debacie publicznej i przechodzi do sfery politycznej

Jak już wspominałam, do połowy lat 90. XX w. ubóstwo w Norwegii nie było uznawane za problem społeczny w dominującym dyskursie społecznym i politycznym. Przed rokiem 1994, kiedy grupy zaczęły współpracować i stworzono „Poor House”, nie wspomniano też o ubóstwie w mediach. Ogromna zmiana postrzegania problemu nastąpiła w 1996 r. Od tego czasu można mówić o debacie publicznej na temat ubóstwa w zamożnym społeczeństwie Norwegii. Ubóstwo trafiło na agendę polityczną w 1997 r. podczas kampanii wyborczej, a przy okazji kolejnej kampanii, w 2001 r., walka z ubóstwem stała się kwestią kluczową.

Obiecana walka z ubóstwem przyniosła rządową białą księgę (St. meld. nr. 6 (2002-2003)), której centralnym punktem były badania nad ubóstwem. Norweska Rada Naukowa rozpoczęła systematyczny i długotrwały program naukowy. Utworzono dwa ośrodki badawcze: grupę na rzecz integracyjnej pomocy społecznej (Group for Inclusive

Welfare - GIV) na uniwersytecie w Oslo i FAMI – wspólny projekt dwóch ośrodków badawczych: FAFO i NOVA.

Definicja ubóstwa to główne wyzwanie zarówno dla ustawodawców, jak i badaczy. Dyskurs polityczny ogranicza się do poszukiwania definicji ograniczającej liczbę osób ubogich. Debata skupia się na postrzeganiu ubóstwa jako kwestii względnej i granicy ubóstwa ustalonej na poziomie połowy mediany płacy. Ponieważ ubóstwo było postrzegane jako problem indywidualny, skupiono się na indywidualnym zapotrzebowaniu na pracę. Głosy przeciwne pochodzą od urzędników ośrodków pomocy społecznej, którzy krytykują nadmierne zaangażowanie w problem ubóstwa, twierdząc, że osoby otrzymujące zasiłki często formalnie nie są poniżej granicy ubóstwa (Kommunal Rapport 2001). Rok 1996 okazał się punktem zwrotnym w debacie publicznej, politycznej i ekonomicznej na temat ubóstwa w Norwegii.

W krótkiej historii kwestii ubóstwa w Norwegii działacze i organizacje dokonały wielkiego przełomu. Ich przedstawiciele uzyskali dostęp do mediów, a ich głos był słyszany przez społeczeństwo norweskie (Halvorsen 2002, Seim 2006). Aktywni uczestnicy ruchów mają rację, twierdząc, że problem ubóstwa w Norwegii stał się widoczny po tym jak zaczęli się mobilizować w 1994 r. Zwiększona uwaga mediów i dyskursu publicznego doprowadziła do tego, że ubóstwo uznano za problem społeczny i ważny element agendy politycznej. Wynikiem tego są dwie białe księgi wydane przez rząd w celu walki z ubóstwem w Norwegii.

Czy zmiany zostały wywołane działalnością w ramach działań kolektywnych?

Wiele osób było zaangażowanych w działania na arenie politycznej i publicznej: dziennikarze, pracownicy społeczni, pisarze, politycy, a także zwykli członkowie społeczeństwa. Osoby ubogie zaczęły pojawiać się na arenie politycznej i publicznej na początku lat 90. XX w., ale trudno powiedzieć, czy to ich działalność była przyczyną punktu zwrotnego w 1996 r. Aktywni uczestnicy ruchu byli wtedy przekonani, że udało im się przekazać swoje przesłanie oraz że ich działalność stanowi ich główny wkład w uwidocznienie ubóstwa. Jeden z najbardziej aktywnych działaczy wyjaśnia to w następujący sposób:

Najważniejsze jest to, że udało nam się pokazać, że w Norwegii istnieje problem ubóstwa. Na początku, kiedy informowaliśmy przechodniów o powstaniu „Poor House”

i o tym, że wiele osób w Norwegii żyje w ubóstwie, ludzie, z którymi się stykaliśmy nie chcieli nam wierzyć. Ludzie nie mogli pojąć, że w Norwegii wciąż istnieje ubóstwo. Uważali też, że nazwa naszej organizacji (Poorhouse – przytułek dla ubogich) to „brzydkie” słowo. Mówili, że na samą myśl o tym przechodzą ich dreszcze. Mówiłem im, że tak właśnie ma być, bo dzięki temu nie zapomną, że są wśród nas osoby ubogie i że każdy z nas może stać się jedną z nich. To może przytrafić się każdemu. (Seim 2006, str.242).

Jednym ze sposobów podejścia do tematu roli działań somobilizacyjnych jest udokumentowanie, w jaki sposób współpracujące grupy osiągnęły swój cel, jakim było uwidocznienie ubóstwa. Jakie podjęto formy działań kolektywnych i jakie przeprowadzono akcje oprócz rozmów z przechodniemi? W jaki sposób podjęto debatę publiczną, lobbying i współpracę z politykami i przedstawicielami władz? Aby dowiedzieć się czy grupy te zostały wysłuchane jako uczestnicy życia publicznego oraz czy uznano je za rzeczników ich środowiska przestudiowałem ich akcje, działania i wysiłki, udokumentowane przez media.

Początkowo działacze brali aktywny udział w akcjach opozycyjnych, wspólnie organizowali demonstracje i akcje nastawione na konflikt, mające na celu pokazanie, że ubóstwo i ubodzy wciąż istnieją w zamożnym społeczeństwie Norwegii oraz że system pomocy społecznej nie potrafi sprostać ich potrzebom. Część działań była skierowana na zmianę postrzegania osoby ubogiej w społeczeństwie i pokazanie ubóstwa jako problemu społecznego, wynikającego z czynników strukturalnych, a nie osobistych niedoskonałości osób nim dotkniętych, takich jak wady moralne czy kultura ubóstwa. Aby „nadać ubóstwu nową twarz” działacze często udzielali wywiadów dla gazet i telewizji. Poniżej przedstawiam trzy przykłady udanej próby przekazania postulatów.

Akcja „śmieci”

W 1993 r. uwagę mediów przyciągnęła tak zwana akcja „śmieci”. Grupa działaczy, ubranych w czarne worki na śmieci okupowała biuro ds. zasiłków. Pracownicy społeczni wezwali policję, by wyprowadziła intruzów. Policja odmówiła wyproszenia działaczy, twierdząc, że mają powód, by być w tym miejscu. Działacze powiadomili o akcji prasę, dzięki czemu była ona dokumentowana przez najpoczytniejszy dziennik Norwegii – zdjęcie ubogich w czarnych workach na odpadki podpisano własnymi postulatami: „Opieka społeczna traktuje nas bez szacunku, zupełnie jak śmieci” (Seim 2006, str.246). Akcja wywołała debatę na

jednym z głównych kanałów telewizyjnych, podczas której uczestnicy mieli okazję opowiedzieć o swoich problemach z opieką społeczną i swoich warunkach życia (Aftenposten 20.04.95).

Kampania wyborcza w 1997 r.

W 1997 r. organizacje zakupiły małą chatkę, nazwały ją „domem dla biednych” i na ciężarówce przetransportowały z Trondheim do Oslo, zatrzymując się wszędzie tam, gdzie główne partie uczestniczące w wyborach odbywały swoje wiece. Po przyjeździe do Oslo ustawiono chatkę na Karl Johans gate, głównym bulwarze miasta, gdzie odbywają się wiece i zebrania wyborcze. Jeden z działaczy, który nie miał gdzie mieszkać, wprowadził się do chatki i żył tam przez cały czas trwania kampanii. Te działania skupiły uwagę mediów i pozwoliły na przekazanie postulatów działaczy szerszej publiczności. Po raz pierwszy ubóstwo znalazło się w centrum agendy politycznej. Wszystkie partie były zmuszone wyjaśnić w jaki sposób zamierzają walczyć z ubóstwem w Norwegii (NTB 1997-07-25, Seim 2006, str. 254)

Kampania wyborcza w 2005 r.

Po wyborach w 2005 r. rząd Stoltenberga zwołał konferencję w hotelu Soria Moria, aby ogłosić swój program na kolejne cztery lata (Soria Moria to w języku norweskim określenie utopijnego miejsca marzeń i nadziei). Działacze różnych organizacji rozbili przed hotelem miasteczko namiotowe dla ubogich. Udało im się uzyskać pomoc mediów, które na bieżąco informowały o sytuacji w obozie, wzywając do działania członków rządu. Nowo wybrany rząd obiecał, że do końca kadencji usunie problem ubóstwa z Norwegii (Seim 2006).

Również inne podmioty przyczyniły się do uwidocznienia ubóstwa w Norwegii. Prasa aktywnie poruszała ten temat i pozostawała w bliskim kontakcie z działającymi grupami. Organizacja „Save the Children” skupiła się na warunkach życia dzieci w ubogich rodzinach. Kilkoro badaczy wzięło udział w publicznej debacie na temat ubóstwa, lecz wyniki zmasowanych badań nad ubóstwem są mniej obiecujące niż można się było spodziewać. Pracownicy społeczni w większości nie uczestniczyli w dyskusji, jeśli nie liczyć ich związku zawodowego (FO), który wraz z „Welfare Alliance” zorganizował kilka wieców i posiedzeń.

Publiczna i polityczna zauważalność ubóstwa jako problemu społecznego nie może być postrzegana jedynie jako wynik kampanii prowadzonej przez aktywistów z grup i

organizacji działających na rzecz ubogich, choć istnieje wiele dowodów na to, że to właśnie te grupy i organizacje odegrały istotną rolę w politycznym rozwoju problemu. Organizacje zrzeszone w sieci „Welfare Alliance” mają wielki udział w uświadomieniu rządowi problemów społecznych, z jakimi borykają się osoby o skrajnie trudnej sytuacji materialnej żyjące w Norwegii. Przedtem publiczna i polityczna debata skupiała się na *różnicach* w poziomie życia, dochodach i możliwościach. Problemy te są również ważnym elementem agendy politycznej, ale uznanie niskiego poziomu dochodów za równoznaczny z ubóstwem prowadzi do skupienia się na materialnych potrzebach osób ubogich, a nie na konsekwencjach bycia ubogim w bogatym społeczeństwie.

Zauważani, ale jedynie jako biedni?

Organizacje ruchu społecznego zostały zaakceptowane i uzyskały posłuch, otrzymały nawet znaczące wsparcie finansowe. Władze polityczne chciałyby włączyć te organizacje w swój program walki z ubóstwem. Organizacje i ich przedstawiciele są zapraszani na rządowe seminaria i posiedzenia. W 1997 r. rząd chciał wzmocnić kontakty z organizacjami działającymi na rzecz „osób marginalizowanych gospodarczo i społecznie”. Powołano tak zwaną *Kontaktutvalget* (radę ds. kontaktów), działającą jako arena dialogu. Władze regularnie spotykają się z radą, dzięki czemu organizacje społeczne mogą przyczynić się do walki z ubóstwem. Funkcję sekretariatu rady ds. kontaktów pełni tzw. „Bateria”, prowadzona przez misję miejską w Oslo. Organizacja ta otrzymała w 2008 r. 6 milionów koron na założenie rady ds. kontaktów i rozpoczęcie działalności Baterii w innych częściach Norwegii. „Welfare Alliance” otrzymał 3,5 milionów koron na zwiększanie uczestnictwa i koordynację wspólnych działań grup i organizacji działających w tym obszarze. Inne organizacje otrzymały mniejsze kwoty na swoją działalność. Rząd chciałby włączyć radę ds. kontaktów i wymienione organizacje w planowanie działań na Europejski Rok Walki z Ubóstwem (St.prp. nr. 69(2008–2009)).

Organizacje ruchu społecznego uzyskały akceptację publiczną i uznanie władz, ale powstający ruch społeczny grup marginalizowanych nie przyniósł jeszcze znaczących korzyści, które poprawiłyby warunki życia osób ubogich i otrzymujących zasiłki społeczne. Polityka promowania zatrudnienia (*workfare*) jest postrzegana jako główny oręż w walce z ubóstwem, trwa reforma systemu emerytalnego i opieki społecznej. Dzięki temu więcej uwagi poświęca się pomocy grupom marginalizowanym w znalezieniu pracy. Może być to dobra strategia dla osób, które są w stanie pracować, a pozostają poza nawiasem rynku pracy.

Problemem jakie stwarza takie podejście może być fakt, że przy reformowaniu instytucji zapewniających pomoc społeczną skupiono przede wszystkim na *zachęcaniu* do podjęcia płatnej pracy, co polegało na ograniczaniu dostępności i wysokości zasiłków dla bezrobotnych i obniżaniu poziomu świadczeń socjalnych. W wyniku tego, osoby niezdolne do podjęcia pracy, na przykład na skutek problemów zdrowotnych, a także ich rodziny i dzieci, są zmuszone do życia w ubóstwie (Hjelmtveit 2008). Motywowanie do zatrudnienia może również implikować, że grupy marginalizowane same nie posiadają motywacji do pracy, co z kolei podtrzymuje stygmatyzację związaną z byciem ubogim.

Kilkanaście lat może być okresem zbyt krótkim, by oczekiwać znaczących zmian w poziomie życia osób ubogich, lecz zmiany w systemie zasiłków społecznych wydają się pogarszać sytuację osób ubogich, które nie są w stanie znaleźć pracy. Największym problemem organizacji na rzecz ubogich jest to, że pomimo uznania i akceptacji nie udało im się uzyskać wymiernych korzyści materialnych.

Opozycja a integracja

Norweskie państwo opiekuńcze wydaje się włączać do swej polityki głosy opozycyjne, oferując grupom marginalizowanym zarówno uczestnictwo jak i opozycję wobec ustalonego systemu opieki społecznej. Niestety ta pozycja stwarza grupom marginalizowanym problemy. Zmieniła się *struktura możliwości* dla ruchów na rzecz grup marginalizowanych w społeczeństwie norweskim. Trend ten dotyczy nie tylko ubogich ale również innych grup marginalizowanych. Problemem pozostaje stygmatyzacja osób ubogich w Norwegii. Ubóstwo jest nadal postrzegane jako wynik problemów indywidualnych, a nie strukturalnych, a zatem coś, z czym należy walczyć indywidualnymi metodami. Osoby ubogie często są stygmatyzowane jako pozbawione motywacji do pracy, leniwe, należące do kultury ubóstwa. Osoby ubogie, które potrzebują wsparcia finansowego ze strony państwa nazywa się biernymi świadczeniobiorcami, a każdego kto pracuje, jakkolwiek niewdzięczna byłaby to praca, określa się mianem aktywnego obywatela.

W ciągu ostatnich dziesięciu lat sieć Welfare Alliance uzyskała renomę wśród organizacji działających na rzecz grup marginalizowanych. Powstało również kilka nowych grup protestu, które dołączyły się formalnie lub nieformalnie do walki z ubóstwem i ignorowaniem osób ubogich w debacie publicznej. Ubóstwo stało się rozpoznawalną częścią agendy politycznej. Nowe organizacje również zostały dostrzeżone, a ich głos usłyszany przez odpowiednie instytucje i polityków u władzy.

Być może największym wyzwaniem przed jakim stoją organizacje, które chcą być włączone w proces podejmowania decyzji i rozdzielania zasobów, jest ryzyko, że współpraca ze sferą polityczną doprowadzi do ich wchłonięcia przez tą sferę. Istnieje zagrożenie, że integracja tych organizacji ze strukturami władzy wywoła wrażenie, że legitymizują one poczynania władzy poprzez swoje uczestnictwo w posiedzeniach i naradach, co z kolei stłumi opozycję. Problem ten omawiany jest również w teorii ruchu społecznego (Arnstein 1969, Piven & Cloward 1979, 1993, Amenta & Young 1999, Carroll & Ratner 2001). W sytuacji gdy oponenci, czyli rząd, politycy i pracownicy społeczni są silniejsi od organizacji i posiadają władzę, a także decydują o przyznaniu wsparcia finansowego, zaś organizacje są słabsze i zależne, perspektywa kooptacji jest nieunikniona, co kładzie się cieniem na każdej inicjatywie dialogu. Jest to wielkie wyzwanie dla grup marginalizowanych, które organizują się po to, by wywołać zmiany w społeczeństwie. Organizacje ruchu społecznego już na etapie określania swojej strategii powinny omówić dylematy opozycji i integracji. Piven i Cloward (1979, 1993), omawiając ruchy społeczne, podkreślali, że działanie opozycyjne jest jedynym źródłem siły politycznej wielu grup marginalizowanych, które nie mają innego sposobu mocnego przedstawienia swoich postulatów. Współpraca z władzami poprzez lobbowanie, udział w posiedzeniach może odebrać impet działaniom opozycyjnym. Wsparcie finansowe z jednej strony pozwala organizacjom sfinansować swoje działanie, ale z drugiej tłumi ich głos. Niektóre organizacje są świadome tego ryzyka. Jedna z niewielkich organizacji ruchu społecznego tak skomentowała otrzymanie wsparcia finansowego i zaproszenia do udziału w radzie: „Jeśli odkryjemy, że za tą dotacją stoją ograniczenia polityczne, powiemy nie.” (www.Fattignorge.no), lecz nie zawsze organizacje mają taką możliwość. Kolejnym wyzwaniem są relacje z politykami. Możliwości dialogu i lobbowania często wymagają bliskich kontaktów pomiędzy przedstawicielami organizacji i politykami. Może istnieć ryzyko, że przywódcy organizacji bardziej będą się przejmować kontaktami z politykami niż z samymi członkami organizacji. „Poor House” stracił wielu działaczy, którzy z powodu relacji politycznych postanowili nie angażować się w protest.

Największe wyzwanie dla takich organizacji stanowi zatem zrównoważenie opozycji i integracji. Norweski system polityczny jest otwarty na zarówno na opozycję, jak i integrację, co stwarza warunki zarówno do dialogu jak i działań protestacyjnych.² Aktywiści i przywódcy wydają się świadomi niebezpieczeństwa bycia wchłoniętym przez główny nurt. Organizacje wpływają na władze polityczne, domagając się otwartości działań, co z kolei

---

² Obecna struktura przejawia się tym, że niektórzy przedstawiciele partii politycznych zwołują wiece i protestują przed parlamentem przeciwko polityce, którą wdraża ich własny rząd.

wpływa na struktury możliwości. Wiele się zmieniło w polityce względem grup marginalizowanych. Ruchom udało się zmienić strukturę możliwości i wypracować metody protestu. Wzrost inicjatyw lokalnych oraz organizacji patronackich powiązanych z politycznym centrum również może przyczynić się do uzyskania zarówno integracji jak i opozycji. Uprawomocniona rola, jaką odgrywają organizacje i ruchy stworzyła nowe możliwości polityczne i nowe struktury mobilizacji na rzecz zmian społecznych. Powstającym ruchom protestu nadal potrzeba odpowiednich strategii, które będą prowadzić do konkretnych zysków dla osób ubogich. Na koniec chciałabym wyrazić opinię, że ruchy grup marginalizowanych i ubogich powinny być analizowane w ujęciu politycznym, co pozwoliłoby uwidocznić konflikt w społeczeństwie, dotyczący dystrybucji dóbr i władzy. Przy analizowaniu ruchów społecznych bardzo ważne jest, by skupić się zarówno na ich funkcji opozycji i działaniach protestowych, jak i na władzy.

BIBLIOGRAFIA

- Aftenposten 1995, *Holmgang om fattigdom*, str. 4-25
- AID Arbeids- og inkluderingsdepartementet, 2006, *Handlingsplan mot fattigdom*. Vedlegg til St.prp. nr. 1, 2006–2007, Statsbudsjettet, 2007.
- Amenta, E., Young M. P., 1999, Making an Impact: Conceptual and Methodological Implications of the Collective Goods Criterion, Giugni M.G., McAdam D. i Tilly C. *How Social Movements Matter*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Arnstein, S. R., 1969, A Ladder of Citizen Participation, *Journal of the American Institute of Planners*, tom 35, wydanie 3, str. 216-224.
- Aslaksen, I., Wennemo T., Aaberge R., 2000, «Birds of a Feather Flock Together». *The Impact of Choice of Spouse on Family Labor Income Inequality*, materiały do dyskusji, str. 276, Oslo, Statistisk sentralbyrå.
- Becker, H.S., 1992, Cases, causes, conjunctures, stories, and imagery, *What is a Case? Exploring the Foundations of Social Inquiry*, red. Raign, C.S., Becker H. S., Cambridge, Cambridge University Press, str. 205-216.
- Bergwitz, Ø., 2008, Arbeidsledighet og økonomisk marginalisering, *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet*, red. Harsløf I., Seim S., Oslo, Universitetsforlaget.
- Blekesaune, M., Øverbye, E., 2004, Er det sammenheng mellom flere skilsmisser og uførepensjonering? *Tidsskrift for velferdsforskning* 7, str. 90-99.
- Blumer, Herbert, 1995 [1951], 'Social Movements', red. Lyman S. M., *Social Movements. Critiques, Concepts, Case-Studies*, Nowz Jork, New York University Press, za McClung Lee A., *New Outline of the Principles of Sociology*, Nowy Jork, Barnes & Noble, 1951, str. 199-220 (Oryginał z 1934 r.).
- Blumer, H., 1957, Collective Behaviour, red. Gittler J.B., *Review of Sociology: Analysis of a decade*, Nowy Jork, Wiley, str. 129-130.
- Bourdieu, P., 1986, The forms of capital, *The handbook of Theory and research for the Sociology of Education*, red. Richardson, J.G., Westport CT, Greenwood Press, str. 241–258.
- Breivik, E., 1998, De som har skal få. Arv og gaver, *Samfunnsspeilet*, 6, str. 27–33.
- Brochmann, G., Hagelund, A., 2005, *Innvandringens velferdspolitiske konsekvenser: Nordisk kunnskapsstatus*, Kopenhaga, Nordisk Ministerråd, str. 506.
- Böhnke, P., 2008, Are the poor socially integrated? The link between poverty and social support in different welfare regimes, *Journal of European Social Policy*, 18, str. 13-150.
- Carroll, W.K., Ratner R.S., 2001, Media Strategies and Political Projects: A Comparative Study of Social Movements, *Canadian Journal of Sociology/Cahier canadiens de sociologie*, 24(1).

- Cohen, J.L., 1985, Strategy or Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements, *Social Research*, Tom 52, Nr 4, str. 663-716.
- Djuve, A.B., Kavli, H.C., 2007, Integreringspolitikk i endring, *Hamskifte: Den norske modellen i endring*, red. Dølvik, J.E., Fløtten, T., Hernes G., Hippe, J.M., Oslo, Gyldendal akademisk, str. 195–218.
- Flyvbjerg, B., 2000[1991], *Rationalitet og magt. Bind I Det konkrete videnskap*, wykład uniwersytecki.
- Fløtten, T., 2007, Ulikhet og sosial fordeling, *Hamskifte: Den norske modellen i endring*, red. Dølvik, J.E., Fløtten, T., Hernes G., Hippe, J.M., Oslo, Gyldendal akademisk, str. 253–287.
- Fløtten, T., Pedersen, A.W., 2008, Fattigdom som mangel på sosialt aksepterte levekår, *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet*, red., Harsløf I., Seim S., Oslo, Universitetsforlaget.
- Granovetter, M., 1973, The Strength of Weak Ties, *American Journal of Sociology*, tom 78, Nr 6, str. 1360-1380.
- Granovetter, M., 1978, Threshold Models of Collective Behavior, *American Journal of Sociology*, tom 83, Nr 6, str. 1420-1443.
- Hagen, K., Lødemel, I., 2003a, Fattigdom i Europa: Noen refleksjoner om nasjonale forskjeller og overnasjonal fattigdomsbekjempelse, *Tidsskrift for Velferdsforskning*, 2, str. 107–124.
- Halleröd, B., Heikkilä, M., Mäntysaari, M., Ritakallio V.-M., Nyman C., 1996, The Nordic Countries: Poverty in a Welfare State, *Poverty: a global review : handbook on international poverty research*, Øyen, E, Miller, S.M., Syed Abdus Samad, 1996, The Comparative Research Programme on Poverty (CROP), Oslo, Scandinavian University Press.
- Halvorsen, R. 2002, The Paradox of Self-Organisation among Disadvantaged People: A Study of Marginal Citizenship, *Dr.polit. avhandling i sosiologi*, 2002, Trondheim, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, NTNU.
- Hjelmtveit, V., 2008, Langvarig økonomisk sosialhjelp i barnefamilier: fattigdomsfelle for foreldre og barn?, *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet*, red. Harsløf I., Seim S., Oslo, Universitetsforlaget.
- Hoffer, E. (1951) *The true believer*, Nowy Jork, Mentor Books.
- Johannessen, R., Klientaksjonen i Fredrikstad-distriktet, Håvard Enberg, Fattighuset i Oslo, Bengt Scheldt, Gjeldsofferalliansen, Dag Westerheim, Arbeidssøkerforbundet og Ola Ødegaard, Landsforeningen Rettferd for Taperne, 1999, *Jakten på den fjerde sektor*. Oslo, 1999.
- Kommunal Rapport 2001-10-31: *Fattigdomsdebatten er en mediejippo*.
- Kjeldstad, R., Rønsen, M., 2002, *Enslige foreldre på arbeidsmarkedet 1980–1999. En sammenligning med gifte mødre og fedre. Statistiske analyser 49*, Oslo, Statistisk sentralbyrå.

- McAdam, D., 1996, Conceptual origins, current problems, future directions, *Comparative perspectives on Social Movements*, McAdam, D., McCarthy, J.D., Mayer, Z.N., 1996, Cambridge, Cambridge University Press.
- McCarthy, J.D., Mayer, Z.N., 1994[1973], The Trend of Social Movements in America: Professionalization and Resource Mobilization, *Social Movements in an Organizational Society. Collected essays*, Mayer, Z.N., McCarthy, J.D., wydanie 2, Nowy Brunzwick i Londyn, Transaction Publishers.
- Naper, S.O., Van der Wel, K., Halvorsen, K., 2008, Arbeidsmarginalisering og fattigdom blant langtidsmottakere av sosialhjelp i 1990 og 2005, *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet*, red, Harsløf, I., Seim, S., Oslo, Universitetsforlaget.
- Nerland, S. M., 2008, *Ikke-vestlige innvandreres forhold til arbeidsmarkedet, utdanning og velferdsordninger i ulike livsfaser. Rapporter 2008/28*, Oslo, Statistisk sentralbyrå.
- NTB tekst, 25.08.1997, *For stort skille mellom folk*.
- Olson, M., 1995 [1965], *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press (pierwsze wydanie 1965).
- Piven, F.F., Cloward, R.A., 1979, *Poor Peoples Movements. Why They Succeed, How They Fail*, Nowy Jork, Vintage Books.
- Piven, F.F., Cloward, R.A., 1993, *Regulating the poor: the functions of public welfare*, Nowy Jork, Vintage Books.
- Ragin, C.S., 1992, Introduction: Cases of "What is a case?", *What is a Case? Exploring the Foundations of Social Inquiry*, red. Ragin C.S., Becker H., Cambridge, Cambridge University Press, str. 1-18.
- Scruggs, L., Allan, J.P., 2006, The material consequences of welfare states: Benefit generosity and absolute poverty in 16 OECD countries, *Comparative Political Studies*, 7, str.880–904.
- Seim, S., Hjemdal, O.K., Nilsen S., 1997, *Selvhjelp blant marginale grupper – alternative strategier*, Oslo, HIO-rapport.
- Seim, S., 2006, *Egenorganisering blant fattige. Initiativ, mobilisering og betydning av Fattighuset*, Avhandling til doktorgrad, Göteborg, Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete, Skriftserien.
- Smelser, N.J., 1962, *Theory of Collective Behavior*, Londyn, Routledge and Kegan Paul.
- Stjernø, S., 1985, *Den moderne fattigdommen: Om økonomisk knapphet og ydmykelse i 1980-åra*, Oslo, Universitetsforlaget.
- SSB. 2008a. *Inntektsstatistikk for husholdninger. Ulike grupper*. <http://www.ssb.no/inntind/tab-2008-06-27-01.html>. Statistisk sentralbyrå.
- SSB. 2008b. *Økonomi og levekår for ulike grupper, 2007*. Statistisk sentralbyrå. Rapport 2008/19.

- SSB. 2008c. *Arveavgiftsundersøkelsen, 2005. Dobbelt så mye arv på sju år.* <http://www.ssb.no/emner/05/01/arvund/>. Statistisk sentralbyrå.
- SSB. Statistikkbanken. <http://statbank.ssbno/statistikkbanken>
- Stjernø, Steinar. 1994. *Hvordan studere fattigdom som varer?* Ø.K.S. Rapport NotaBene 94:6 Oslo: Høgskolen i Oslo
- St.meld; nr. 6 (2002-2003) *Tiltaksplan mot fattigdom.* Det kongelige sosialdepartement. Oslo: Departementet. 2002
- St.prp. nr. 69(2008–2009) *Om samtykke til deltakelse i en beslutning i EØS-komiteen om innlemmelse i EØS-avtalen av europaparlaments- og rådsbeslutning 1098/2008/ EF om det europeiske året for bekjempelse av fattigdom og sosial eksklusjon* (2010)
- Tarrow, Sidney (1994) *Power in Movement. Social Movements, Collective Action and Politics.* Cambridge University Press
- Tarrow, Sidney (1995) “Cycles of Collective Action: Between Moments of Madness and the Repertoire of Contention”. I Traugott, Mark (ed.) *Repertoires & Cycles of Collective Action.* Durham: Duke University Press
- Tilly, Charles (2004) *Social Movements 1768-2004.* Boulder, London: Paradigm Publishers
- Touraine, Alain (1981) *The Voice and the Eye. An Analysis of Social Movements.* Cambridge: Cambridge University Press
- UNDP. 2007. Human Development Report 2007/2008. *Fighting climate change: Human solidarity in a divided world.* New York: United Nations Development Programme.
- Zald, Mayer N. and Roberta Ash (1966/1994) ‘Social Movement Organizations: Growth, Decline and Change’. I *Social Movements in an Organizational Society. Collected essays.* 2.utgave, New Brunswick and London: Transaction Publishers. Original: *Social Forces* 44 pp. 327-340.
- Østerud, Øyvind and Helge Hveem. 2007. Økonomisk globalisering, nasjonalstaten og demokratiet. I *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet.* Red. Per Kristen Mydske, Dag Harald Claes and Amund Lie, 345-361. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aaberge, Rolf and Anthony B. Atkinson. 2008. *Top Incomes in Norway.* Discussion Papers 552. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Aaberge, Rolf, Audun Langørgen, Magne Mogstad and Marit Østensen. 2008. *The Impact of Local Public Services and Geographical Cost of Living Differences on Poverty Estimates.* Discussion Papers 551. Oslo: Statistisk sentralbyrå.